

LALAB.

(Vervolg van bldz. 60, 1923).

4. **Pleopeltis longissima** (BL.) MOORE.
Pakoe lèjat, s. (Fig. 19 en 19a),

Moerasvaren, ongeveer 0.5-1.5 M. hoog wordend, met kruipenden, ruwen, dicht met aanliggende strooschubben bedekten, $\pm$ 0.5 c. M. dikken wortelstok, die zich herhaald vorksgewijs vertakten waaruit zich een menigte donkerbruine hechtwortels ontwikkelen. *Bladeren* op korte afstanden uit den wortelstok ontspringend, gewoonlijk stijf omhoog gericht. *Bladsteel* 10-120 c. M. lang, 0.3-0.5 c. M. dik, rolrond, kaal en glad. *Bladschijf* 25-150 c. M. lang, 10-60 c. M. breed, vinlobbig tot nabij de hoofdnerf ingesneden, in omtrek langwerpiglancetvormig; lobben leerachtig, lijnvormig, met in den krachtigen, gevleugelden spil verbreedden voet, met stomp of spits toegespitsten top, met gaven (of bij jonge planten vaak ondiep gegolfd-gekartelden) rand, 5-35 c. M. lang, 1-3 c. M. breed, aan beide zijden kaal, met krachtige middennerf, waaruit afwisselend dunne zijnerfjes ontspringen, die met hun toppen op korten afstand van den rand boogsgewijs in elkaar overloopen, en daar beneden door een zeer fijne adering verbonden zijn, terwijl zich aan den voet, in den hoek tusschen hoofden zijnerf, een wat krachtiger nerfje bevindt, dat bij steriele lobben vrij eindigt, doch bij fertiele lobben de sorus draagt. *Sori* aan de onderzijde der lobben, in één rij aan weerszijden van de middennerf geplaatst, rond, naar boven toe uitpuilend, waardoor aan de oppervlakte der lobben eigenaardige kort cilindrische verhevenheden ontstaan (fig. 19a).

Ook deze varen groeit, evenals de vorige, de *Stenochlaena palustris*, bij voorkeur met den voet in het water, ja eigenlijk veel vaker nog dan deze, waarmee zij overigens heel vaak zusterlijk samen aangetroffen kan worden. Zij bewoont dan ook weer kirai en andere moerassen, waterlopen, beekoevers en drassige weiden. Vermoedelijk is ook zij weer over geheel Insulinde en de aangrenzende landen verbreid. Op Java is de plant slechts bekend van West-Java, Banjoemas en Pasoeroean, hetgeen vermoedelijk verband houdt met de regenrijkheid dier streken; verder werd zij nog maar alleen verzameld op de lagere bergen tot op 900 M. zeehoogte.

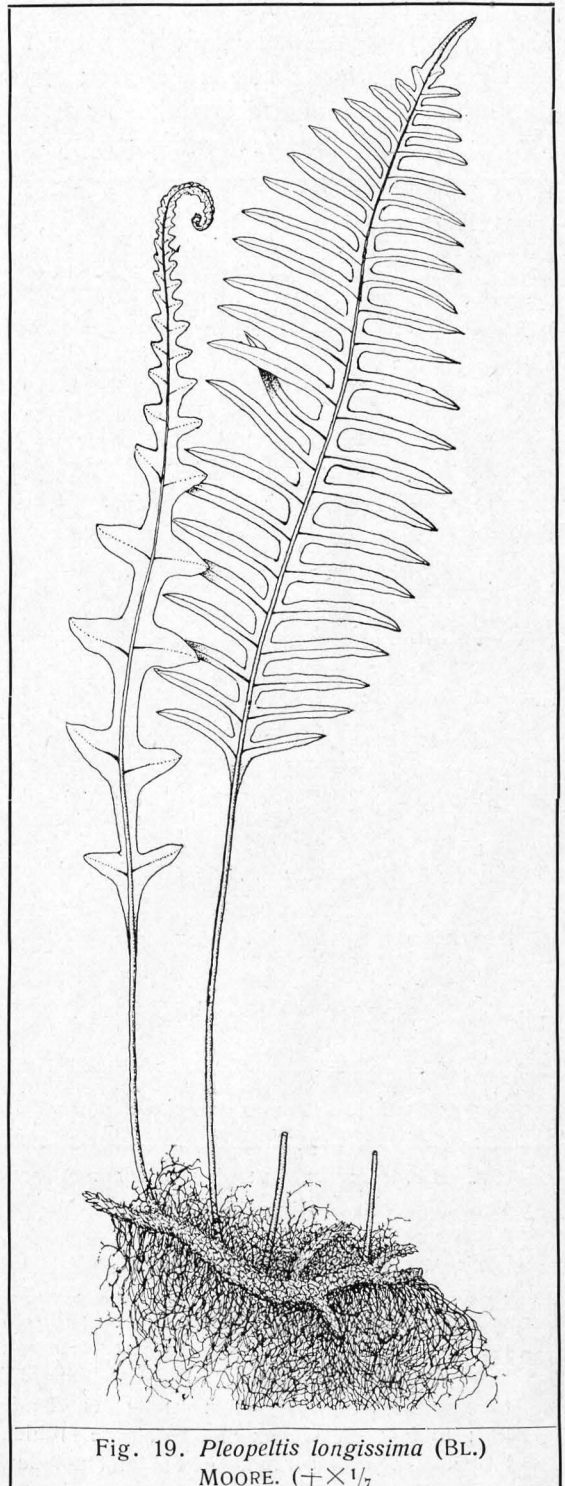

Fig. 19. *Pleopeltis longissima* (BL.)
MOORE. ($\pm \times \frac{1}{7}$)

Blijkbaar behoort de plant, uitgezonderd dan voor West-Java, waar zij op vele plaatsen soms veelvuldig kan voorkomen, geenszins tot de algemeenste onzer varens.

De jonge scheuten en de pas ontplooiende, frisch glimmende, lichtgroene bladeren leveren een smakelijke lalab, die zoowel rauw als gestoomd gegeten wordt. Ongekookt is de lalab slijmerig en een ietsje zoet; als seupan bereid komt er een bittere amandel-smaak doorheen, die de aantrekkelijkheid van deze groente eer verhoogt dan er afbreuk aan doet. Verder bevond ik deze varen vrij geschikt voor de Europeesche tafel, bereid als een

soort andijvie, waarvan zij ook de smaak weg heeft.

Lèjat moet de Soendaanesche naam van een vrij groote riviervisch zijn, die bijzonder veel graten bezit. Natuurlijk heeft pakoe lèjat geen uiterlijke gelijkenis met deze visch, maar moet men hier aan een gewijzigde beteekenis denken, namelijk aan die van langwerpig en plat, en als 't ware van vinnen voorzien, zooals bij visschen. Zulke overdrachtelijk gebruikte namen, zullen wij in den loop van de lalab-beschrijvingen nog vaker tegenkomen.

5. *Dictyopteris irregularis* PRESL.—Pakoe kapal, s. (Fig. 20 en 20a).

Landvaren van 0.5-2 M. hoogte, met krachtigen, opgerichten, stamachtigen, dichtbewortelden wortelstok van 10-30 c.M. lengte, 5-10 c.M. dikte, naar den top toe dicht met lancetvormige, bruine strooschubben bezet. *Bladeren* aan den top van den wortelstok dicht opeen gedrongen, schuin opgericht. *Bladsteel* eerst groen, later zwart-bruin, 30-100 c.M. lang, 0.5-1.5

c.M. dik, krachtig, aan den voet met verspreide, lange strooschubben, overigens — tenminste bij volwassen bladeren — evenals de algemeene bladspil, kaal en glad, en aan de bovenzijde afgeplat. *Bladschijf* 50-200 c.M. lang, 30-70 c.M. breed, wat leerachtig en beiderzijds kaal, in omtrek langwerpiglancetvormig, enkelvoudig gevind, met een driehoekig diep-vinlobbig topstuk. *Vinnen* verschillend van vorm, althans bij oudere planten: het onderste paar driehoekig verbreed, 15-30 c.M. lang, gewoonlijk vrij diep vinlobbig, met de onderste lob aan de buitenzijde naar omlaag gericht en extra verlengd tot 10-15 c.M., en zelf weer langs den rand gelobd; de hoogere vinnen 10-30 c.M. lang, 3-7 c.M. breed, lancetvormig, kortgesteeld tot bijna zittend, met stompen of hartvormigen voet en spits versmald toegespitsten top, langs den rand meer of minder diep gelobd-gekarteld, lobben met breed afgeronden top; lobben en vinnen met krachtige middennerf, en veernervig met evenveel primaire zijnerfven als lobben langs den rand, verder met netadering, waarbij een deel der aderen in elkaar overloopt, en een ander deel vrij eindigt. *Sori* kastanjebruin, rond, talrijk, zeer dicht de bladonderzijde bedekkend.

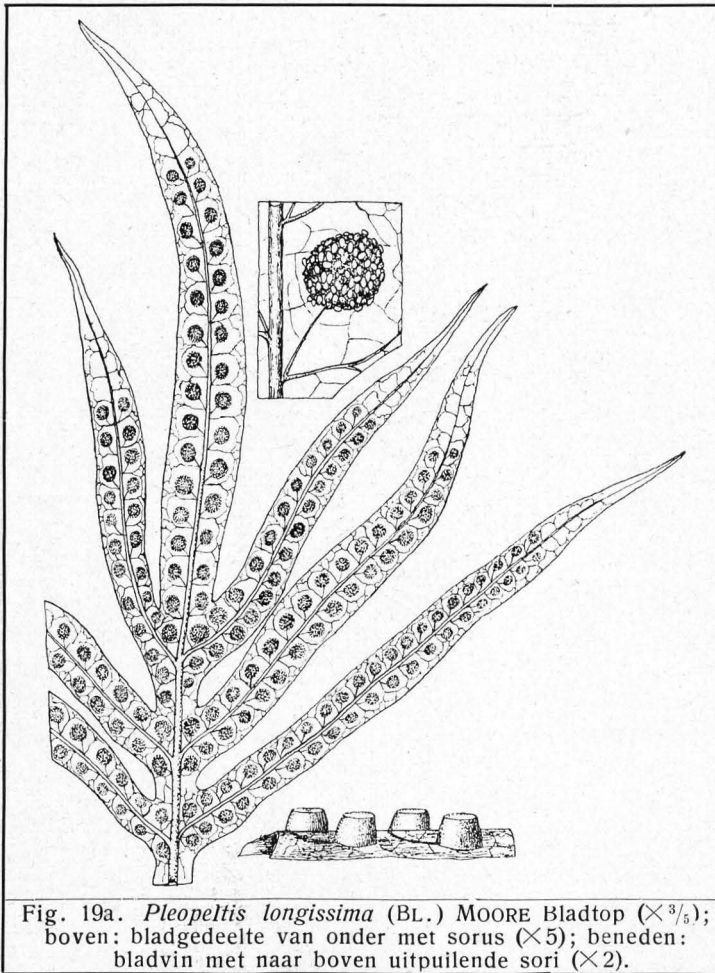

Fig. 19a. *Pleopeltis longissima* (BL.) MOORE Bladtop ($\times \frac{3}{5}$); boven: bladgedeelte van onder met sorus ($\times 5$); beneden: bladvin met naar boven uitpuilende sori ($\times 2$).

Deze forsche varen is over den geheelen Archipel verspreid, en ook in de Philippijnen en in Polynesië te vinden. Zij groeit op drogere standplaatsen dan de vier eerder genoemde soorten. Op Java schijnt zij slechts tot West- en Midden-Java beperkt te zijn, waar zij verzameld werd vanaf de laagvlakte tot op 650 M. zeehoogte. Schaduw en water zijn geen eerste vereischten voor deze plant, wel heeft zij graag een koele standplaats en is daarom op allerlei plekken te vinden, zoowel in de bosschen of langs den rand daarvan, als langs het water of tegen steile ravijn-, rivier- en wegwanden.

Van deze varen gebruikt men alweer de jonge scheuten, zoowel rauw als gestoomd. In smakelijkheid staat zij misschien wel wat bij *Diplazium* en *Stenochlaena* ten achter, daar zij iets droog in den mond is. Ongekookt is zij een weinig wrang en als seupan wat muf van reuk. Gemengd met andere lalab komt zij echter beter tot haar recht, daar zij toch zoet genoeg is. Behalve als lalab kan zij nog dienen tot bereiding van een niet onverdienstelijk kostje, dat men lolonggè noemt, een lekkernij, waarvoor men behalve varens ook vele andere jonge plantendeelen kan nemen. De lalab wordt eerst gestoomd en in kleine stukjes gesneden, verder met verschillende gestampte kruiden en geraspte klapper gemengd, waarna alles even boven het vuur verwarmd wordt. Lolonggè doet eenig-

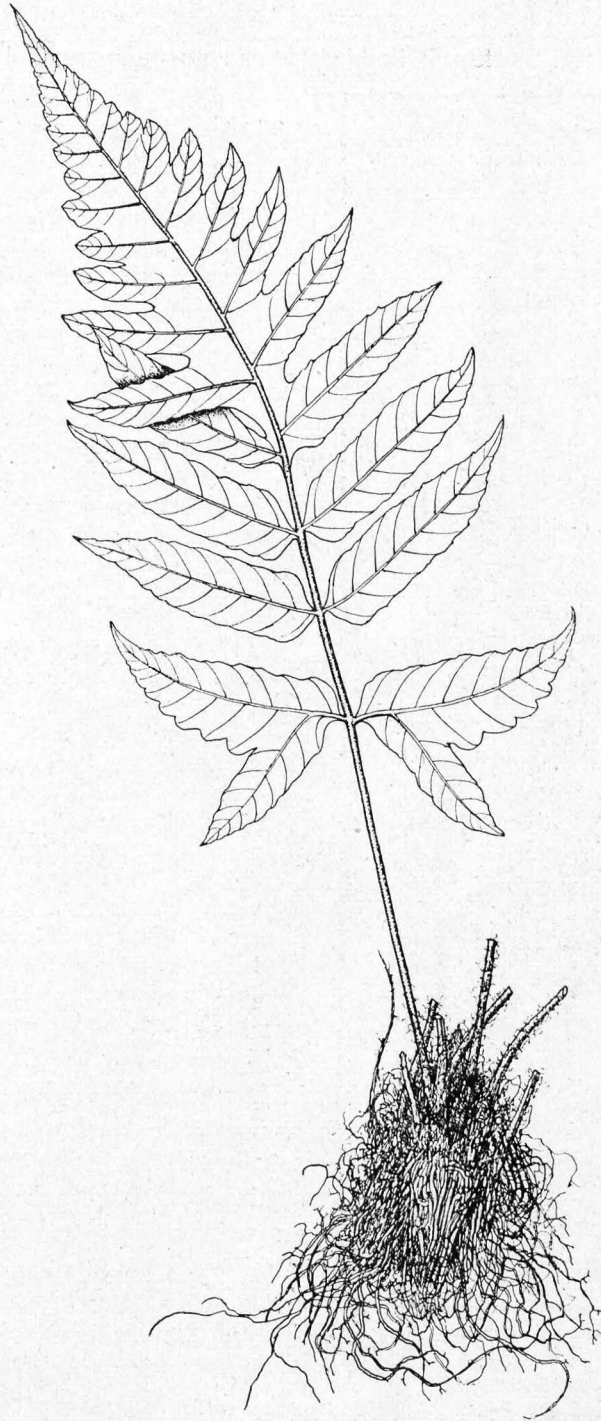

Fig. 20. Jong blad van *Dictyopteris irregularis* PRESL. ($\times \frac{1}{2}$)

zins denken aan salade met een bijsmaakje; niettemin kan zij tot de smakelijkste indische gerechten gerekend worden.

Ten slotte wil ik hier slechts nog een tweetal varens noemen:

6. *Nephrolepis hirsutula* (FORST.) PRESL. Pakoe djëlèr, pakoe tjètjèrènèan, pakoe sepat, s. (Fig. 21 en 21a).

Landvaren, 0,5-1,5 M. hoog. *Wortelstok* dun, doch hard en sterk, opgericht, 5-50 c.M. lang, 0,3-0,5 c.M. dik, blijvend voorzien van afgebroken bladpennen, daardoor dikker uitziend, dicht met aanliggende schubben bedekt, gesteund door een stelsel van dunne taaie uitloopers, die boven de bladoksels ontspringen, doch zich al dadelijk naar omlaag buigen, en waarop bij oudere planten de geheele wortelstok als op stelten rust. *Uitloopers* aanvankelijk dicht met aanliggende vliezige schubben bedekt, op harden bodem langs de oppervlakte voortkruipend, op zachten bodem onder de aarde voortgroeïend, op verschillende afstanden jonge plantjes vormend, die evenals de moederplant gevoed worden door een warnet van vertakte haarwortels, die over de geheele lengte der onderaardsche uitloopers ontstaan. *Bladeren* gewoonlijk stijf opgericht, of slechts de langste zwak aan den top gebogen. *Bladsteel* 10-60 c.M. lang, 0,15-0,5 c.M. dik, stevig, evenals de bladspil dicht zemelig tot viltig beschubd, glad. *Bladschijf* 30-150 c.M. lang, 5-25 c.M. breed, lijn-lancetvormig, enkelvoudig gevind. *Vinnen* 3-15 c.M. lang, 0,5-1,5 c.M. breed, afwisselend en tamelijk dicht bijeen langs de spil geplaatst, papier- tot dun leerachtig, kort gesteeld, lijn-lancetvormig met stompen of versmalde top, en breedten, ongelijkheftigen voet, die aan den benedenrand afgerond en aan den bovenrand gewoonlijk duidelijk smal driehoekig stomp geoord is; bladrand der steriele bladeren zwak, der fertiele duidelijk gekarteld, aan beide zijden, vooral bij jonge bladeren verspreid rossig en wollig beschubd, later gedeeltelijk kaal wordend, met krachtige middennerf, aan weerszijden daarvan dicht $\pm$ parallelnervig, aderen 1-2 maal gevorkt, dun. *Sori* cirkelrond, bruin, in één rij en gewoonlijk zeer dicht langs den rand.

De varen komt over geheel Insulinde en ook in de Philippijnen verspreid voor, en is vanaf de kust tot vrij hoog in het gebergte te vinden. Zij schijnt wel bij voorkeur te groeien op losse of steenige gronden, in de volle zon of onder lichte schaduw. Men moet haar dan ook zoeken op grasvelden, in struikwildernissen en paggers, in zeer licht bosch, langs wegen en waterkanten, waar zij steeds in dichte groepen staat. Erg mooi is zij in de vrije natuur gewoonlijk niet, daar zij tusschen andere gewassen niet uitkomt, maar overgebracht in den tuin,

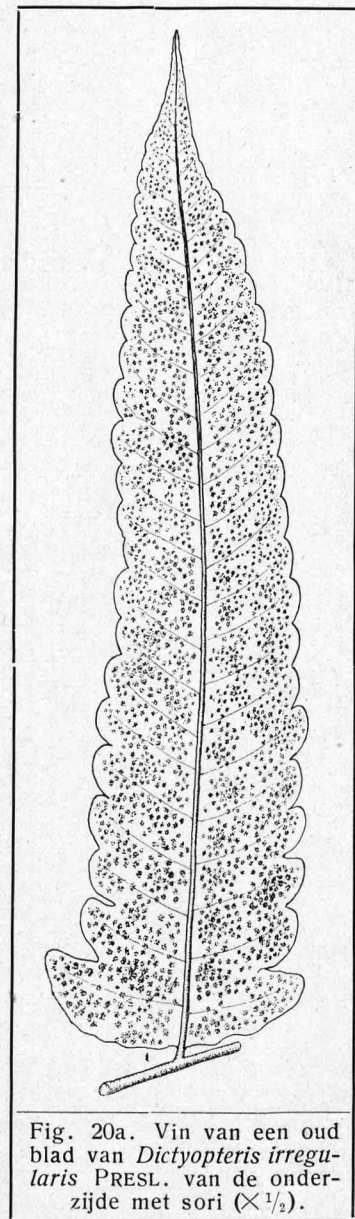

Fig. 20a. Vin van een oud blad van *Dictyopteris irregularis* PRESL. van de onderzijde met sori ($\times \frac{1}{2}$).

kan zij toch wel tot versiering dienen. Zoo had ik eens een plantje op zij van mijn huis geplaatst in een pot met enkel houtskool. Al heel gauw kroop zij daar met haar uitloopers uit en had zich een blijkbaar beter plekje verzekerd op den grond tusschen de steenen. Gestaag kroop zij nu verder, maar aardig was het te zien, hoe zij zich alleen langs den muur voortbewoog, en zich, als uit bescheidenheid niet verder buiten waagde. De plant wordt dan ook niet lastig en eischt weinig onderhoud, terwijl een zoo met varens begroeide rand wel aardig staat.

De jonge krullen worden vaak gegeten, maar verschijnen zelden voor lalab op de pasar. Als seupan is zij buitengewoon slijmerig en flauw van smaak, doch overigens best aan te bevelen. Evenals pakoe beunteur en pakoe lèjat, zijn pakoe djèlèr en pakoe sèpat weer genoemd naar visschen. Het bladmodel der varens doet den Inlanders blijkbaar erg vischachtig aan. Tjètjèrè nè an is de Soendaneesche naam voor *Breynia microphylla* M. A.; onze varen vertoont in bladvorm daarmee een flauwe overeenkomst.

Nephrolepis biserrata
(Sw.) SCHOTT. Pakoe ha-roepat, s. (Fig. 22.)

Landvaren, zeer vaak epiphytisch, 0,5-1,5 M. hoog. *Wortelstok* stevig, 3-15 c.M. lang, 1-1,5 c.M. dik, blijvend van harde bladpennen voorzien, dicht bezet met aanliggende schubben, rustend op de steltvormige, stevige bovenaardsche deelen der uitloopers. *Uitloopers* zeer lang wordend, met wollige schubben bedekt, bij jonge planten spoedig in den bodem dringend, bij oudere echter op luchtwortels gelijkend, die bij epiphytische exemplaren in lange draden slap naar omlaag kunnen hangen. *Bladeren* zeer lang, sierlijk naar omlaag gebogen. *Bladsteel* 10-50 c.M. lang, 0,5-0,7 c.M. dik, hard, glad en glimmend, aanvankelijk dicht met lange schubben bedekt, die later evenals aan de bladspil langzamerhand verdwijnen. *Bladschijf* 50-400 c.M. lang, 15-40 c.M. breed, enkelvoudig gevind. *Vinnen* lijnlancetvormig, zeer kort gesteeld tot bijna zittend, 10-25 c.M. lang, 1-3 c.M. breed, papierdun tot dun-leerachtig, afwisselend en tamelijk wijd uiteen langs de spil geplaatst, met spits versmald

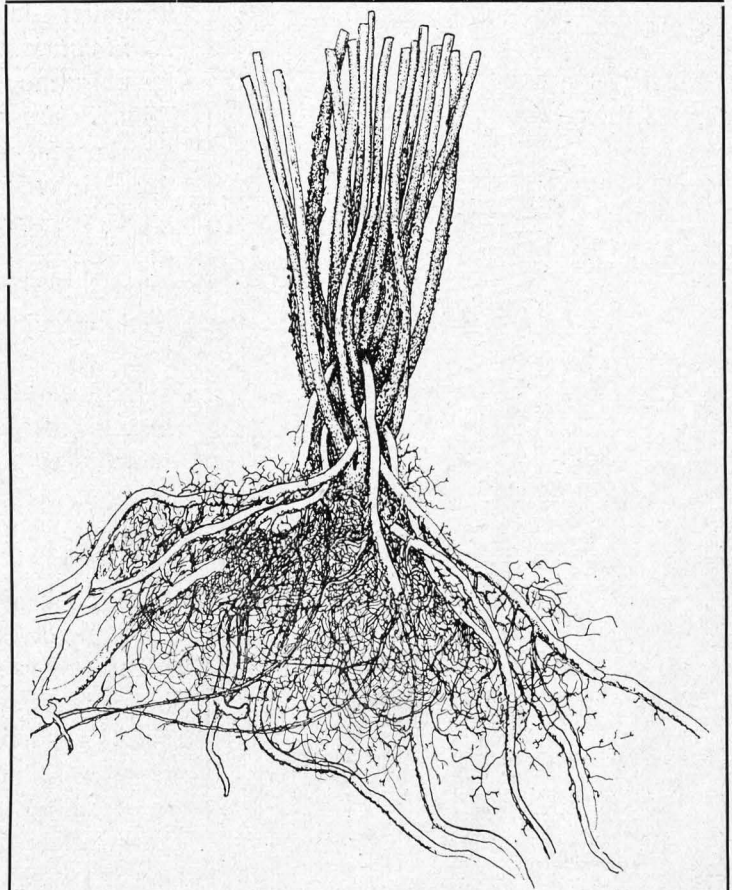

Fig. 21. Wortelstok met bladpen-restanten en uitloopers van *Nephrolepis hirsutula* PRESL. ($\times \frac{3}{4}$)

toegespitsten top, en wigvormigen, stompen of afgeknotten vaak ongelijkzijdigen voet, die aan de benedenzijde afgerond of hoekig en aan de bovenzijde niet of nauwelijks geoord is, steriel met zwak gekartelden tot nagenoeg gaven rand, fertiel vaak veel smaller van vorm en met duidelijk stomp gezaagden of gekartelden rand, onder en boven vrijwel kaal, middennerf krachtig, aan weerszijden daarvan met dunne, soms nauwelijks zichtbare, min of meer evenwijdige, 1-2 maal gevorkte adering. *Sori* cirkelrond, bruin, in één rij langs en gewoonlijk op eenigen afstand van den rand geplaatst.

Het verspreidingsgebied van deze varen is zeer uitgestrekt, want men kent haar van Voor- en Achter-Indië, den Maleischen Archipel en van Polynesië. In tegenstelling met de vorige soort, die bijna uitsluitend op den grond verblijf houdt, is *Nephrolepis biserrata* gewoonlijk epiphytisch aan te treffen. Zij is een onzer fraaiste varens, die met haar sierlijk overbuigende bladeren, ook in cultuur bijzonder opvalt. In het wild legt zij al heel

gauw beslag op palmboomen, die hun bladscheeden lang behouden, zooals a r è n, *Phoenix* en andere palmen, of zij nestelt zich in allerlei holten van overigens gladde boomen. Toch is haar groeiplaats geenszins beperkt tot deze hooge regionen, maar is zij ook

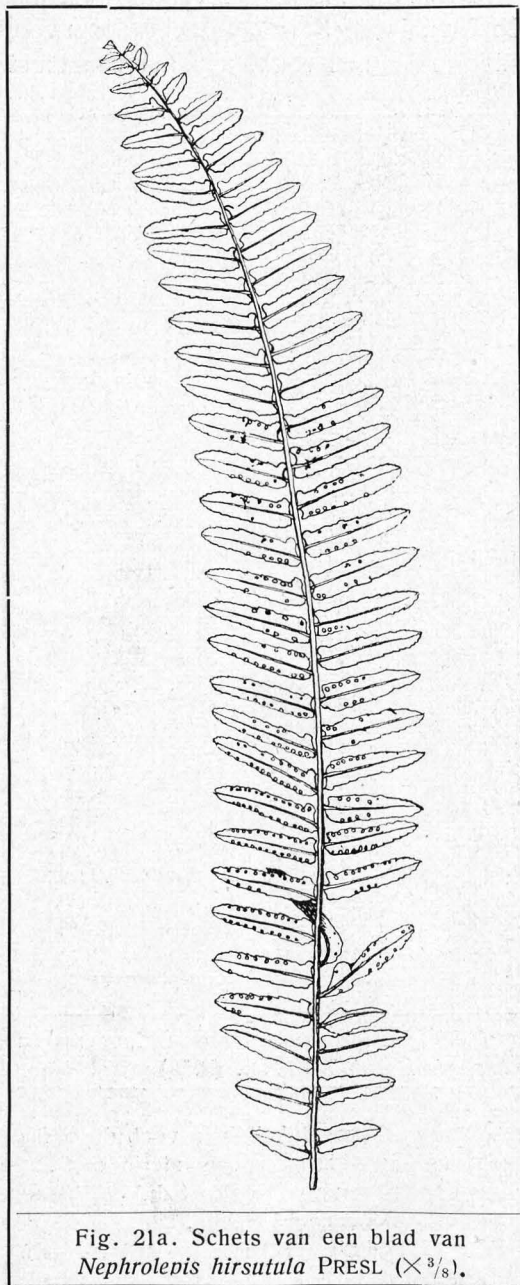

Fig. 21a. Schets van een blad van *Nephrolepis hirsutula* PRESL ($\times \frac{3}{8}$).

vaak op den grond te vinden, en wel in dichte hagen, onder bamboe, langs boschranden, tusschen struikgewas, en ook tusschen steenen. Evenals bij de vorige soort, zijn de uitloopers bijzonder lichtschuw. Deze zoeken dan ook bij *N. hirsutula* dadelijk den bodem op, om er zoo spoedig mogelijk in door te dringen, hetgeen bij *N. biserrata* tenminste als zij op boomen voorkomen, niet altijd mogelijk is. De uitloopers der epiphytische planten kunnen dan ook als 't ware zoekend om zich heen tasten, steeds de van de zon afgekeerde zijde houdend; doch levert dit zoeken geen spoedig resultaat op, dan beginnen zij van lieverlede door hun eigen gewicht naar omlaag te hangen als lange draden. Met behulp van wind of regen gelukt het hun mogelijk te eeniger tijd tegen een gunstigen voedingsbodem terecht te komen, en zoo in de gelegenheid te geraken, om zich daarin te verankeren en jonge plantjes te ontwikkelen. Heeft men de plant in een bloempot staan, dan kunnen deze zoekers wel eens hinderlijk worden, en is men genoodzaakt ze af te knippen, hetgeen de plant echter maar matig aanstaat, althans indien het verwijderen dier uitloopers vaker gebeurt. Deze gevoeligheid behoeft ons niet al te zeer te verwonderen, als wij weten, dat het juist deze uitloopers zijn, die door de vorming van haarwortels de planten van het noodige voedsel moeten voorzien.

Van de lalab der jonge scheuten valt hetzelfde te zeggen, als van die der vorige soort. Met den naam pakoe haroepat heeft men willen beduiden, dat de lange, zwarte en broze bladspillen doen denken aan de lange pinnen (haroepat), die men vindt tusschen de zwarte, vezelige bladscheeden (indjoek) van den a r è n-palm: *Arenga pinnata* (WURMB) MERR.

Alvorens dit varenhoofdstuk te besluiten moeten we nog even op de geschriften van RUMPHIUS terug komen, daar die auteur als produkt van een zijner drie *Phyllitis*-soorten de sa j o r r a d j a noemt. In de beschrijvingen en afbeeldingen dier varens schijnen verschillende verwarringen voor te komen, waardoor het moeilijk wordt uit te maken,

wat die *Phyllitis arborea* eigenlijk voor een varen is. Verschillende overwegingen doen mij vermoeden, dat het materiaal kwam van de *Asplenium Nidus* L. En zijn mededeeling over deze groente maakt ons toch wel nieuwsgierig. Want hij zegt: *De jonge en witagtige bladeren, of eigenlijk hunne eindens, zijn bij de Inlanders een moeskruid, daar zommige zulken smaak in vinden, dat ze hem de naam van Sajor radja, dat is Koninksmoes gegeven hebben*". En als dat zoo is, wie zou zich dan zoo'n koningsmaal niet eens op tafel wenschen? Waar ik toch bezig was, de verschillende lekkernijen op lalabgebied te onderzoeken, achtte ik het mijn plicht mij dat kostelijke moes te verschaffen. Ik ging heen, en verzamelde wat jonge scheuten en bladtoppen van *Asplenium Nidus* L. Het moet gezegd worden, deze lalab zag er rauw zoowel als gestoomd verleidelijk uit. Maar nauwelijks had ik een stevige hap goed en wel in den mond, of ik wist niet wat ik proefde en rook, — of eigenlijk wist ik dat maar al te goed, want, ronduit gezegd, ik vond dit koningsmoes..... meer dan walgelijk, tenminste als seupan bereid. De krullen waren zeer bitter, het ontplooiende blad iets minder, verder smaakte de lalab zooals zij rook, vischachtig en vies. Daar ik echter overtuigd was, dat smaken zeer verschillen kunnen, noodigde ik gulweg mijn geheele bediendenpersoneel uit, om ook aan dit koningsmaal deel te nemen. Helaas hadden zij er geen van allen veel plezier van, want de een trok nog bedenkelijker gezicht dan de ander, en men verliet de kamer met onbehoorlijke haast.

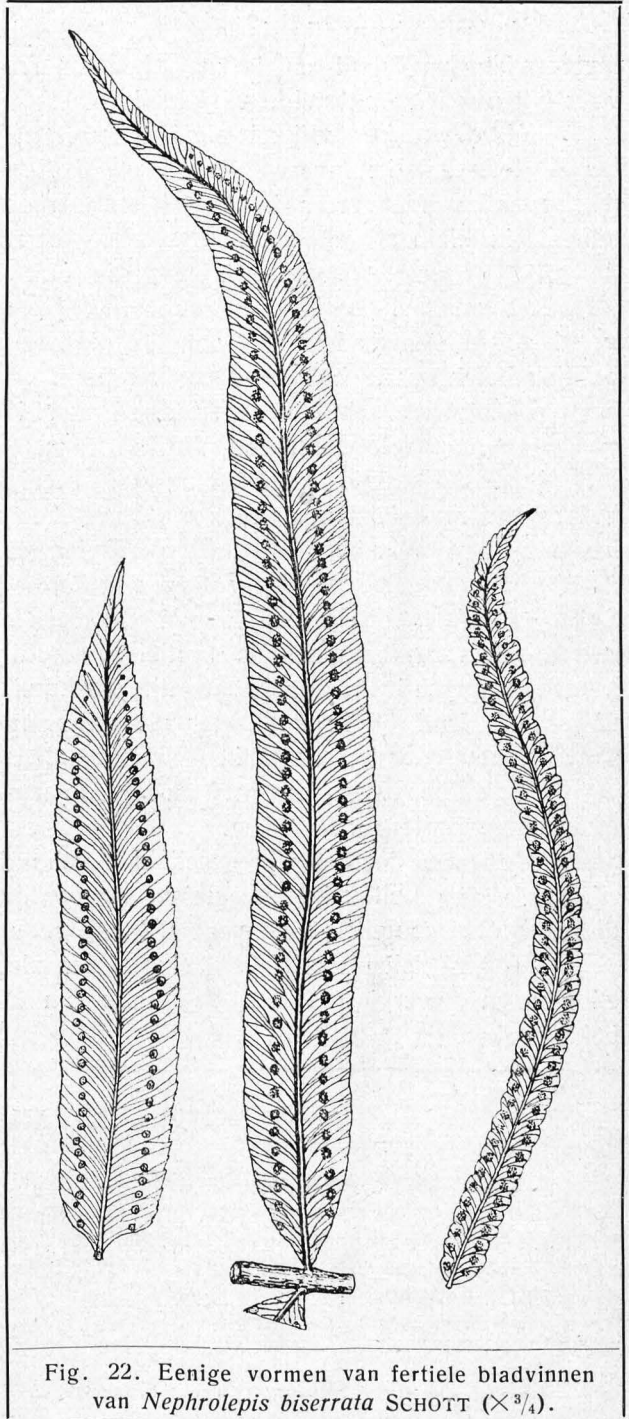

Fig. 22. Eenige vormen van fertiele bladvinnen van *Nephrolepis biserrata* SCHOTT ($\times \frac{3}{4}$).

(Wordt vervolgd.)

R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.